

WZROST LUDNOŚCI POMORZA WSCHODNIEGO NA PRZESTRZENI WIEKÓW *

Proces rozwoju organizmu człowieka podlega różnorodnym wpływom i utrwalanie się niektórych cech biologicznych trwa dosyć długo; do takich należy wzrost, który ustala się około 23 do 26 roku życia.

Jak wiadomo, wzrost podobnie jak niektóre inne cechy, na przykład ciężar ciała, zależy zarówno od czynników biologicznych i związany jest z typem antropologicznym, jak również zależy od warunków środowiskowych, społeczno-ekonomicznych.

Proces wzrostu ciała, przebiegający fazami wzmożonego i zwolnionego okresu, jest silnie podporządkowany warunkom ekonomicznym, głównie w pierwszych latach życia. Zależność tę udowodniono już niejednokrotnie. Na terenie Polski zagadnieniem wzrostu na szeroką skalę zajmował się J. Mydlarski¹. Badał on poborowych z terenu całego kraju. Między innymi stwierdził, że wszędzie tam, gdzie warunki ekonomiczne były niekorzystne, wzrost poborowych, nawet reprezentowanych przez wysokorosły typ dynarski — był niski².

Oprócz wspomnianych wyżej czynników niemałą rolę w kształtowaniu się wzrostu odegrały migracje czy kolonizacje, które były przyczyną zmian struktury antropologicznej w obrębie danej populacji. Terenem podlegającym częstym zmianom ludnościowym na przestrzeni wieków jest niewątpliwie Pomorze.

Większość prac poświęconych zagadnieniu kształtowania się wzrostu dotyczy ludności współczesnej. Są to prace takich autorów, jak na przykład B. Rosiński, K. Stołyhwo, W.W. Bunak, J. Ranke czy D.N. Anuczin.

* Praca referowana na IX Międzynarodowym Kongresie Anatomów w Lenin-gradzie, 17—22 IX 1970.

¹ J. Mydlarski, *Budowa fizyczna młodzieży męskiej roczników 1906 do 1909 w świetle materiałów komisji poborowych*; „Lekarz Wojskowy”, 22, 1933, s. 1—44; tenże, *Sprawozdanie z wojskowego zdjęcia antropologicznego Polski*, „Kosmos”, 50, 1925, s. 530—583.

² J. Mydlarski, *Sprawozdanie z wojskowego zdjęcia...*

Publikacje poświęcone zagadnieniu wzrostu ludności przedhistorycznej czy wczesnohistorycznej z terenów Polski są dotąd stale jeszcze nieliczne.

Stosunkowo duży materiał, bo liczący 665 szkieletów, z Ostrowa Lednickiego w Wielkopolsce, datowany na X—XII w., opracowali I. Ostrowska i T. Ziółkowski³. Wzrost mierzony na 70 szkieletach z XI—XII w. z Bazaru Nowego, pow. Maków Mazowiecki, obliczył N. Wolański⁴. T. Dzierżykray-Rogalski opracował w latach pięćdziesiątych wzrost ludności neolitycznej z terenów całej Polski⁵. Na niezbyt co prawda dużym materiale przeanalizowano również wzrost ludności pochodzącej z kilku cmentarzysk tak szkieletowych, jak i ciałopalnych z różnych okresów i regionów Polski⁶.

Ponieważ Pomorze Wschodnie doczekało się antropologicznej analizy kilku cmentarzysk ciałopalnych pochodzących z okresu halsztackiego i lateńskiego⁷ oraz analizy cmentarzyska szkieletowego z późnego okresu lateńskiego i rzymskiego, a poza tym badania ludności współczesnej z tego terenu są dosyć liczne⁸, podjęłam próbę zestawienia i zinterpretowa-

³ I. Ostrowska, T. Ziółkowski, *Wzrost ludności polskiej w okresie piastowskim określony na podstawie szkieletów wczesnohistorycznych z Ostrowa Lednickiego*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 12, 1938, s. 273—283.

⁴ N. Wolański, *Szczątki ludzkie z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego (XI—XII) z Bazaru Nowego powiatu Maków Mazowiecki*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 20, 1954 s. 180—217.

⁵ T. Dzierżykray-Rogalski, *Wzrost człowieka na terenach obecnej Polski w okresach neolitu*, „Folia Morphologica”, 6 (14), 1955, s. 265—270.

⁶ J. Gładkowska-Rzeczycka, *Historia, rozwój i wyniki badań materiałów kostnych z grobów ciałopalnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, „Pomorania Antiqua”, t. 4, 1971, s. 21—66; tejże, *Morfologiczna analiza materiałów kostnych z cmentarzysk ciałopalnych ludności kultury wschodniopomorskiej na Pomorzu Gdańskim*, „Folia Morphologica”, t. 30, 1971, z. 1; s. 139—159; tejże, *Materiały kostne z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Młodzikowie, pow. Środa*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 19, 1968, s. 160—173; J. Dąbbski, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Końskich*, „Materiały i Prace Antropologiczne”, nr 3, 1955, s. 1—18; L. Sarama, *Szczątki kostne ludzkie z okresu wczesnośredniowiecznego odkryte we wsi Sądka powiatu zamojskiego*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 20, 1954, s. 146—155, i inni.

⁷ J. Gładkowska-Rzeczycka, *Materiał kostny z cmentarzyska ciałopalnego ludności kultury pomorskiej z okresu lateńskiego (V—II w. p.n.e.) ze Starych Polaszek (pow. Kościerzyna)*, „Pomorania Antiqua”, t. 1, 1965, s. 105—146; tejże, *Antropologiczna analiza materiałów kostnych z cmentarzyska ciałopalnego w Glinchu Nowym, powiat Kartuszy*, „Pomorania Antiqua”, t. 2, 1968, s. 241—265; tejże, *Historia, rozwój i wyniki...*

⁸ J. Mydlarski, *Antropologia Pomorza i Prus Wschodnich*, [w:] *Słownik geograficzny państwa polskiego*, t. 1, 1937, s. 164—178; T. Dzierżykray-Rogalski, *Badania antropologiczne ludności osady kaszubskiej Chałupy (Półwysep Hel)*, „Roczniki Akademii Medycznej, Białystok”, t. 5, 1960, s. 459—478.

nia dotychczasowych wyników odnośnie do kształtowania się wzrostu.

W tabeli 1 zestawiono wyniki uzyskane dla ludności kultury wschodniopomorskiej z okresu halsztackiego i lateńskiego, zamieszkującej południowe tereny Pomorza (południową kaszubszczyznę), ludność kultury wenedzkiej z późnego okresu lateńskiego oraz wpływów rzymskich z terenów północnej kaszubszczyzny oraz współczesnych Kaszubów południowych.

Tabela 1

Średnie wzrostu ludności Pomorza Wschodniego na przestrzeni wieków

Okres	Płeć	Liczba przypadków	Średnie wzrostu w centymetrach
Halsztacki i lateński 550—100 w. p.n.e. (Kaszuby południowe)	kobiety	38	155,0
	mężczyźni	17	165,3
Rzymski 0—375 w. n.e. (Kaszuby północne)	kobiety	21	158,3
	mężczyźni	16	169,0
1960 rok (Kaszuby południowe)	kobiety	72	156,0
	mężczyźni	51	168,0

Wzrost ludności kultury wschodniopomorskiej obliczono na podstawie analizy materiałów kostnych z grobów ciałopalnych. Zastosowano tu metodę J. Strzałki⁹ i L. Manouvriera¹⁰. W metodzie J. Strzałki punktem wyjścia są wymiary głowy kości ramiennej, promieniowej oraz kości udowej. Wzrost ludności z cmentarzyska szkieletowego obliczono w oparciu o metodę L. Manouvriera. Wzrost ludności współczesnej mierzono antropometrem oraz sklasyfikowano według R. Martina¹¹.

Badania te pozwoliły stwierdzić ogólnie znaną tendencję zwiększania wartości wymiarów wzrostu na przestrzeni wieków. Niektóre tereny, na przykład Lubelskie, stanowią tu pewnego rodzaju wyjątek, na co zwrócił uwagę T. Dzierżykray-Rogalski¹². Otrzymane bowiem wartości dla wzrostu mężczyzn z okresu neolitu są tylko nieznacznie niższe od wartości dla wieku XX (tab. 2). Prawdopodobnie niemałą rolę odgrywa tu

⁹ J. Strzałko, *O odtworzeniu długości kości ramiennej, promieniowej i udowej na podstawie pomiarów ich głów*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 32, 1966, s. 261—267.

¹⁰ L. Manouvrier, *La détermination de la taille d'après les grands os des membres*, „Mem. Soc. Anthropol.”, 4, 1893, s. 347.

¹¹ R. Martin, K. Saller, *Lehrbuch der Anthropologie*, Stuttgart 1957.

¹² T. Dzierżykray-Rogalski, *Wzrost człowieka...*

szczupłość materiału, jakim dzisiaj dysponujemy. Najwyższym wzrostem na przestrzeni wieków charakteryzuje się ludność z północnej części kraju. Wyniki te przedstawiono w tabelach oraz na mapce.

Tabela 2

Średnie wzrostu ludności polskiej na przestrzeni wieków

Okres	Wielko-polska		Mało-polska		Pomorze Wschodnie		Polska centralna		Lubelskie	
	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M
Neolit 4200—1700 r.p.n.e.	153,3	—	—	—	—	—	—	—	154,3	165,2
Brąz 1700—650 r.p.n.e.	140,0	161,5	148,9	158,6	—	—	—	—	—	—
Hallstatt 650—400 r.p.n.e.	155,0	—	150,0	160,6	154,7	165,6	—	—	—	—
La Tène 400—100 r.p.n.e.	153,7	163,7	—	—	155,5	166,4	—	—	—	—
La Tène i rzymski V w.p.n.e. — IV w.p.n.e.	—	—	—	160,6	156,2	163,8	—	—	—	—
Rzymski 0—IV w.n.e.	—	—	—	—	158,3	169,0	—	—	—	—
Średniowiecze X—XII w.	152,9	165,2	—	—	—	—	154,7	166,3	—	—
XX w.	—	166,9	—	165,0	156,0 159,0	168,0 168,9	—	165,4	—	165,8

Z tabeli 1 wynika, że najniższe wartości średniej wzrostu otrzymano dla ludności kultury wschodniopomorskiej żyjącej w latach 550—100 p.n.e. na terenach południowej kaszubszczyzny; u nich średnia wzrostu dla kobiet wynosiła 155,0 cm, dla mężczyzn zaś — 165,3 cm. Średnie wzrostu współczesnych Kaszubów południowych wynosiły dla kobiet 156,0 cm, dla mężczyzn — 168,0 cm. Stosunkowo wysokie wartości otrzymano dla ludności kultury wenedzkiej zamieszkującej w pierwszych wiekach naszej ery tereny nadmorskie (północną kaszubszczyznę); średnia wzrostu dla kobiet wynosiła u nich 158,3 cm, dla mężczyzn — 169,0 cm. Widzimy zatem, że ludność Pomorza Wschodniego zamieszkująca tereny południowe Wyżyny Kaszubskiej we wczesnych wiekach epoki żelaza była niedużo niższa od współczesnych Kaszubów południo-

wych. Natomiast ludność zamieszkująca tereny nadmorskie północną kaszubszczyznę, w okresie rzymskim była znacznie wyższa i przewyższała nawet współczesnych Kaszubów południowych.

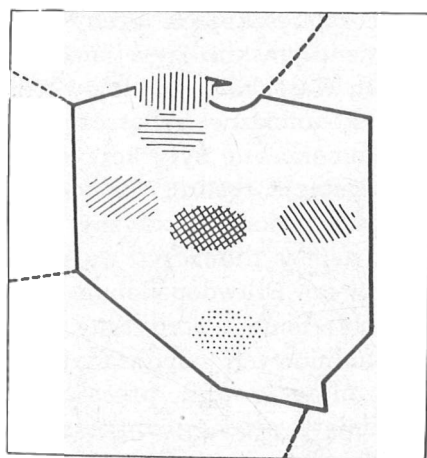
Ponieważ warunki ekonomiczne zwłaszcza w pierwszych wiekach epoki żelaza na terenie Pomorza nie były korzystne (ochłodzenie klimatu znacznie zahamowało vegetację roślin), różnice między wzrostem ludności z terenów nadmorskich (kaszubszczyzny północnej) oraz terenów południowych Kaszubów należy tłumaczyć warunkami biologicznymi, tj. odmiennym składem rasowym. Prawdopodobnie wśród ludności nadmorskiej przeważał wysokorosły element nordyczny. Wartości średniej otrzymane dla Kaszubów południowych odpowiadają historii tej ziemi nawiedzanej przez liczne migracje oraz procesy kolonizacyjne, których efektem był daleko posunięty proces wymieszania się elementów pierwotnych z napływowymi.

Jak dalece na kształtowanie się wzrostu obok warunków społeczno-ekonomicznych wpływają czynniki biologiczne, ilustruje tabela 2, w której zestawiono średnie wartości wzrostu ludności z różnych regionów Polski oraz z różnych okresów czasu.

Przede wszystkim, jak to już zaznaczono wyżej, widzimy, że istniała tendencja zwiększania się wzrostu z czasem. Jedynie na terenach środkowej strefy Polski tendencje te są nieznaczne, zwłaszcza na Lubelszczyźnie, gdzie od neolitu wzrost mężczyzn uległ niewielkiemu tylko podwyższeniu; na obszarze Wielkopolski widzimy zwiększanie się wzrostu tylko u mężczyzn, natomiast na terenie Małopolski wyraźną zmianę obserwujemy dopiero w XX w., w którym to okresie widzimy podwyższenie się wzrostu w całym kraju.

Mapka ilustruje różnice wzrostu między poszczególnymi strefami Polski: północną, środkową i południową. Ludność ziem północnych jest wyższa od ludności pozostałych terenów. Przy czym najwyższe wartości średniej wzrostu otrzymaliśmy dla ludności zamieszkującej pas nadmorski; średnia dla kobiet była zbliżona do 160,0 cm, dla mężczyzn — do 170,0 cm. Kaszubi południowi byli nieco niżsi od północnych; średnia wzrostu kobiet z lat 550—100 p.n.e wynosiła 155,0 cm, dzisiaj — 156,0 cm; dla mężczyzn zaś średnia ta w latach 550—100 p.n.e. wynosiła 165,3 cm, dzisiaj — 168,0 cm. W pasie Polski środkowej wartości średniej wzrostu były niższe i kształtowały się dla kobiet w granicach 140,0—155,0 cm, dla mężczyzn — w granicach 161,5—166,9 cm. Najniższe wartości otrzymano dla ludności z terenów południowych Polski; dla kobiet wahały się one w granicach 148,9—150,0 cm, dla mężczyzn — 158,6—165,0 cm.

Jakkolwiek materiał, na którym oparto powyższe wnioski, jest, zwłaszcza z niektórych terenów i okresów ułamekowy, otrzymaliśmy obraz

Mapa. Rozmieszczenie średnich wartości wzrostu na terenie Polski
Map. Distribution of average height of population in Poland.

Legenda:

Północna Polska Północne Kaszuby		kobiety	158,3 cm I—IV w.n.e. 159,0 cm XX w.n.e.
		mężczyźni	169,0 cm I—IV w.n.e. 168,9 cm XX w.n.e.
Południowe Kaszuby		kobiety	155,0 cm VI—II w.n.e. 156,0 cm XX w.n.e.
		mężczyźni	165,3 cm VI—II w.p.n.e. 168,0 cm XX w.n.e.
Środkowa Polska Wielkopolska		kobiety	140,0—155,0 cm
		mężczyźni	161,5—166,9 cm
Polska centralna		kobiety	154,7 cm
		mężczyźni	166,3 cm
Lubelskie		kobiety	154,3 cm
		mężczyźni	165,2 cm
Południowa Polska		kobiety	148,9—150,0 cm
		mężczyźni	158,6—165,0 cm

odpowiadający strukturom antropologicznym oraz warunkom społeczno-gospodarczym. Jak bowiem wiadomo, strefa nadmorska Europy zamieszkała jest przez ludność charakteryzującą się dużą komponentą wysoko-roślej rasy nordycznej, natomiast tereny stref pozostałych w większości zamieszkane są przez ludność o znacznej domieszce elementów niskorośłych, jak na przykład rasy laponoidalnej i jej mieszańców.

JUDYTA GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA

STATURE OF EAST POMERANIAN POPULATIONS OVER THE CENTURIES

Summary

The stature of peoples inhabiting East Pomerania has been thoroughly investigated and the results obtained compared with data from other regions of Poland.

The material originates from skeleton and crematory cemeteries and studies of contemporary populations. The Manouvrier and Strzałka method was adopted in calculating the stature.

It has been found that over the centuries there was a more or less marked tendency for the stature to increase. The people from the northern regions are taller than those from the remaining regions. The greatest average was noted among coastal populations, the height of an average woman was almost 160 cm., and an average man, up to 170 cm. The Kashubians from the south were somewhat shorter than those from the north, the average height of a woman in the years 550—100 B.C. was 155 cm., today — 156 cm., for men, the average height in the same years was 165.3 cm. — to-day 168 cm. In central Poland, the average height was: 140—155 cm., for women and 161.5—166.9 cm., for men. The lowest figures were noted for inhabitants of the southern regions of Poland: the height of women varied between 148.9—150 cm., and men — 158.6—165 cm.

It results from the above observations that of the two decisive factors influencing height, the biological one is stronger than the social-economic. As we can see, there is a predominance of tall people — Nordic types, in the northern regions, whereas the predominance in the southern regions is of shorter people.